

Bilingvismul din Republica Moldova și permeabilitatea granițelor literaturii

Felicia Cenușă

În ultimul timp, problema bilingvismului impus de Guvernul moldovenesc a devenit una dintre principalele dezbateri culturale din Republica Moldova.

Mai bine de un secol și jumătate, în Basarabia, limba rusă s-a aflat ca la ea acasă. În perioada sovietică a fost impusă studierea acesteia, realizându-se, astfel, mai mult un „lingvocid” decât bilingvism; problema limbii a fost tratată ca una politică, și nu lingvistică. Bilingvismul implementat de regimul sovietic în Basarabia a fost, și mai este încă, unul naționalist - rusesc. Astăzi, bunăoară, numărul de cărți și de ziare în limba rusă invadează piața moldovenească, iar acel al edițiilor rusești depășește de zeci de ori indicele celor în limba română. Limba rusă mai este, încă, folosită ca limbă de bază pentru participarea la dialogul cultural în multilingvismul din fosta U.R.S.S.

Tipurile de bilingvism și particularitățile lor au fost determinate de factorii sociali - istorici, de așa-zisele necesități culturale concrete ale epocii sovietice. Astăzi, în Moldova, putem distinge trei niveluri ale bilingvismului româno - rus: *receptiv*, adică înțelegerea de către băștinași a enunțului din rusă; *reproductiv*, adică posibilitatea lor de a expune cele citite sau auzite și *productiv*, care presupune capacitatea de a gândi în limba rusă. Ne punem întrebarea: cât de valabil este bilingvismul pentru o creație literară? A scrie într-o altă limbă poeme, nuvele, romane, având o pregătire specială este posibil, dar câte din aceste lucrări ar putea fi considerate literatură?

Bilingvismul literar este „un fenomen artistic constând în crearea de opere literare în două limbi de către unul și același autor”¹. El are în istoria culturii rădăcini adânci. În literatura Greciei și a Romei antice, în jumătatea a doua a secolului al III-lea, o largă răspândire a avut-o bilingvismul greco-latin. În Evul Mediu, la Răsărit, ca limbi de comunicare interculturală au servit araba, persana și limbile turcice.

Secolul al XX-lea are multe nume de scriitori multilingvi cu o reputație internațională: V. Nabokov, J. Joyce, P. Celan ș. a.

Bilingvismul literar a existat și în literatura română din Basarabia de până la perioada sovietică. Constantin Stamati-Ciurea a scris în limba rusă, română și franceză. Poate fi considerat bilingv și Alexie Mateevici, care și-a scris versurile în limba maternă, iar articolele și studiile filozofice în limba rusă.

În istoria literaturii sovietice sunt cunoscute mai multe tipuri de bilingvism: crearea operei în limba națională și traducerea ei de către autor în rusă; crearea

¹ *Literatura și Arta Moldovei*, Chișinău, 1985, vol.1, p. 97.

operei în rusă și traducerea ei de către autor în limba națională; crearea de opere literare în două limbi, națională și rusă; trecerea de la bilingvism la monolingvismul rus sau la cel național, în primul caz opera scrisă nefiind tradusă în limba națională, iar în cazul al doilea fiind tradusă în cea rusă.

Mulți scriitori de diferite naționalități din fosta Uniune Sovietică considerau rusa drept a doua limbă maternă (C. Aitmatov, Iu. Râtheu, O. Suleimenov). Întrucât aparțineau unei limbi de mai mică circulație, precum chirghiza, cazaha, uzbeka și sufereau din cauza complexului de inferioritate, erau tentați să scrie într-o altă limbă decât cea maternă, și anume, în rusă. Oricum, chiar dacă au scris în rusă, acești scriitori au continuat să rămână naționali.

Un exponent al bilingvismului din literatura română din Basarabia este Ion Druță. Nuvela sa, *Ultima lună de toamnă*, a fost scrisă în română, iar, ulterior, tradusă de el în rusă. Aici, însă, nu putem vorbi despre o simplă traducere, ci, despre o re-scriere a aceleiași opere, dar, de data aceasta, în rusă. Povestirea *Возвращение на круги своя* (*Întoarcerea țărâniei în pământ*) și piesa *Святая святых* (*Sfânta sfintelor*) sunt scrise direct în rusă. Asemeni lui Panait Istrati, scriitor român de limbă franceză, Ion Druță a intrat în universul spiritual al limbii ruse fără a părăsi universul spiritual al limbii române. El introduce în literatura sovietică multinațională o lume distinctă, pusă în circulație prin intermediul limbii ruse.

Scriind în rusă, Druță se adresează cititorului de limbă rusă. În această limbă lumea prozei sale devine, deja, un univers fără limite. Cititorul aparținând altei culturi decât cea română, dar cunoscător al limbii ruse, receptează scrierea într-o altă cheie, conform cu orizontul său de așteptare. El nu mai e un cititor anume, ci toți cititorii cunoscători ai limbii ruse, constituind, astfel, un univers de receptare mult mai larg.

Acceptarea limbii ruse ca metodă de a-și putea publica și edita cărțile la Moscova, în ciuda refuzurilor de la Chișinău, nu a rămas, însă, fără consecințe nefaste asupra limbii române din scrierile de mai târziu ale lui Druță. Limbajul lor afectează imaginea scriitorului român Ion Druță din perspectiva cititorului român de astăzi.

După cum vedem, în spațiul ex-sovietic s-ar putea vorbi mai mult de translingvism, decât de bilingvism. Translingvismul este mișcarea în direcția unei limbi / culturi de o răspândire mai largă, sau, cel puțin, de același rang de utilizare, și, nicidecum, invers. Apariția translingvismului se datorește următorilor factori: necesitatea de autoafirmare în afara propriului etnos; emigrația impusă de principii economice sau politice; ori o formă de protest. Ar fi problematic să găsim, astăzi, un scriitor rus care să fi scris în română sau chirghiză.

Atât bilingvismul, cât și translingvismul duc spre permeabilizarea granițelor literaturii, spre interculturalitate. Din păcate, în spațiul ex-sovietic unde limba rusă a fost impusă de regim, bilingvismul a dus la deschiderea pentru culturile existente doar în imperiu, și la închiderea pentru / spre cele din Europa. Mai

mult, translingvismul nu a dus la evoluția culturii în regimul colonial sovietic, ci la refuzarea culturii materne, deznaționalizând-o și diluându-i identitatea etnică.

Se știe că a scrie într-o nouă limbă este echivalent cu a te naște din nou, a avea o nouă identitate. „Cine își reneagă limba, adoptând-o pe-a altora, susține Emil Cioran, acela își schimbă identitatea și chiar decepțiile. El se rupe – trădare eroică – de amintirile sale și, până la un punct, de sine însuși”². Așadar, mulți scriitori din Basarabia (Vasile Vasilache, Vladimir Beșleagă, Serafim Saka, Grigore Vieru) n-au riscat schimbarea de identitate sau, nu și-au luat așa-numita „identitate dublă”, ci, au scris și continuă să scrie în limba lor maternă, româna, cu speranța că își vor găsi traducătorii.

Bilingvismul din Republica Moldova, ca de altfel, și din alte foste republici sovietice, a fost unul dintre procedeele de difuzare a culturii naționale în alte culturi și asimilarea altor culturi de către cultura națională. Mai mult, atunci când erau închise drumurile spre literatura română din Țară, basarabenii au cunoscut-o prin traduceri făcute în limba rusă, adică au venit la literatura română pe un drum ocolit. Accesul la literatura universală se făcea tot pe această cale.

Literatura română din spațiul basarabeian, îmbrăcată în haina grafiei rusești, netradusă în rusă, ar fi fost accesibilă doar basarabenilor și străină celor din Țară sau din republicile sovietice. Totodată, bilingvismul forțat din spațiul basarabeian a avut în perioada sovietică mai mult funcția de hibridare decât de îmbogățire a literaturii. Doar câțiva scriitori (unii dintre ei au studiat la Moscova) și-au păstrat verticalitatea creând lucrări de reală valoare literară: V. Vasilache (*Povestea cocoșului roșu*), S. Saka (*Vămile*), V. Beșleagă (*Zbor frânt și Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale a cunoașterii de sine*), A. Busuioc (*Singur în fața dragostei*). Bilingvismul rus, care a fost, și este, un proces de aculturație, a făcut ca literatura din Basarabia să fie, pe alocuri, un mecanism de import, un mecanism clișeizat, multe dintre structurile sale funcționând, ca în literatura sovietică, la nivel de idei, conflict, personaje, uneori, adoptându-se chiar și partea formală a scriiturii. (Poemele lui E. Bucov sunt scrise într-o adevărată „scară” maiakovskiană!). Poate că, din această cauză, criticul Ion Simuț consideră că „literatura moldovenească trebuie tratată în mod obligatoriu [...] separat, ca pe o a cincea roată la căruță.”³ Oricum, dacă am trece în revistă ceea ce s-a scris în ultimii 50 de ani în Basarabia, am observa că literatura română de aici a fost marginalizată ideologic prin sovietizare și deznaționalizare, ea rămânând a fi până în anii '90 „provincia de Răsărit a literaturii române” și „provincia de Apus a literaturii sovietice multinaționale”.⁴

² E.Cioran, *Ispita de a exista*, București, Editura Humanitas, 1992, p.51.

³ I.Simuț, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Editura Cogito, 1994, p.16.

⁴ Em.Galaicu - Păun, *Poezia de după poezie*, Chișinău, Editura Cartier, 1999, p.19.

Bilingualism in the Republic of Moldova and the Permeability of Literature's Borders

The bilingualism of the Bessarabean area, as in many former Soviet republics, has been one of the methods of spreading Romanian culture into other cultures and of assimilation of other cultures into the Romanian one. Moreover, when the doors to Romanian culture from Romania were closed, Bessarabeans learned about it from translations of Romanian works into Russian. The access to the world literature was also done this way. But for these translations into Russian, Romanian literature from Bessarabia, which was spelled in the Cyrillic alphabet, would have been accessible only to the Bessarabean people. Rather than enriching the literature produced, forced bilingualism in Bessarabia created literature hybridization. Literature has remained here and there, a mechanism of import, all its structure functioning repeatedly at the level of idea, conflict, characters, adapting even the formal part of writing, and thus resulting in a loss of meaning for the literature that originated in and truly displays the Romanian voice.